

ŞEKİL DEĞİŞTİRME MOTİFİNİN ANLATILARIMIZDAKİ BAZI YANSIMALARI ÜZERİNE

On the Motif of Metamorphosis as Featured in some Turkish Narratives

**A propos de certaines traces du motif de la métamorphose
dans les récits turcs**

Yrd. Doç. Dr. Namık ASLAN*

ÖZET

Halk anlatılarının en küçük yapı taşları olan motifler, genel olarak evrensel bir karakteri haiz olmakla beraber görülüş biçimi ve sebebi itibarıyla de millidirler. Motifin bir anlam ifade edebilmesi için, kültürün bütün anlatılarında yaygın olarak işlenmesi, etrafında tali motifler oluşturabiliyor olması ve anlatılarında yer aldığı kültürün değer ve normlarıyla ilgili bir olguya bağlanabilmesi gerekir. Etkin kültürler motifleri ya kendileri yaratırlar ya da bütünüyle kendi rengine boyayarak sahiplenirler. Bu noktadan hareketle aşağıda “şekil değiştirme” motifinin anlatılarımızdaki seyri ve bazı yansımaları değerlendirilmiştir.

Anahtar Kelimeler

Şekil değiştirme, don değiştirme, güvercin şekli, keramet, sihir

ABSTRACT

Though motifs, which are the fundamentals of popular narratives, in general have universal nature, the ways and the reasons they appear are indeed of national nature. For the motif to make sense culturally, it must be widely disseminated in all narratives of the culture, must have subordinated motifs initiated by itself and finally must be associated with the norms and values of the culture. The dominating cultures either create their own motifs or modify others' motifs by totally adapting them to their own norms and values. From this point of view, the course and the instances of the motif of metamorphosis in Turkish narrations are evaluated in this work.

Key Words

The motif of metamorphosis, change of appearance, the shape of a pigeon, miracle, magic.

Halk anlatıları, ihtiva ettikleri bir kısım motifler ve hatta bazı tipler itibarıyla evrensellik arz ederler. Anlatılar bu yönleriyle, “Dünya halk kültürlerinin ortak düş ırmakları” gibidir. Ancak, bu ortak düş ırmaklarının oluşumunda milletlerin katkıları aynı oranda değildir. Köklü bir tarihe ve kültüre sahip olan milletler, bu düş ırmaklarına kendi renklerini vururlar. Bu hal adeta bir tabiat yasasıdır. Büyük medeniyetler kurmuş olan milletler, büyük gezegenlere benzerler. Etraflarında hayat verdikleri, feyiz verdikleri peykler bulunur. Dünya üzerinde yaşayan kavimlerin dahil oldukları medeniyet daireleri de böyledir. Bu medeniyet dairesine damgasını vuran kültürler, yani etkin kültürler oldu-

ğu gibi; değer ve normlarını, çekim alanına girdiği etkin kültürün değer ve normlarına göre şekillendiren kültürler de vardır. Aynı medeniyet dairesinde yer alan kültürlerin benzer değer ve normlara sahip olmalarının temel sebebi de budur. Folklor incelemeleri, tarihin ve geleneklerin izleri sürülerek yapılır, motiflerin kültürlerle münasebeti ortaya konulabilirse, ortak düş ırmaklarına kültürlerin ne oranda katkıda buldukları gözlenebilir.

Halk anlatılarının yapı taşları, motifler ve tiplerdir. Bu unsurlar, kültürlerin edinimleri için bir tür muhafaza vazifesi görürler. Kültürlerin binlerce yıllık tecrübeleri ve kabulleri, motifler ve tipler vasıtasıyla gelecek kuşaklara aktarı-

* Niğde Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Öğretim Üyesi.

lır. Bütün kültürler, yazının toplum düzenine hakim olmadığı dönemlerden başlayarak, varlıklarını muhafaza etme uğrunda, motifler ve tipler üzerine bina ettikleri anlatılardan istifade etmişlerdir. Motifler ve tipler, aslında birer simgedir, semboldür. Simge olmaları itibarıyla evrensel olmakla birlikte aslında her kültürde aynı şeyi de simgelemezler. Yani, bu simgelerin, bu kalıpların evrensel olmaktan öte bir de kültürel boyutları vardır. Mesela: Kuş şekline girme motifini ele alalım. Motif, bu manada her hangi bir kültüre özgü değildir. Uçma arzusu bütün insanlığın hayalidir. Kuşlar gibi hür olmak, kuş olmayı dilemek ve bunlarla ilgili tevâtürler yaratmak her düzeyden kültürde görülebilecek bir fevkalâdeliktir. Ancak, uçmak arzusuyla da olsa, hangi kuşun şekline girildiği ve niçin o şeklin seçildiği kültürün tercihidir. İşte bu noktada motifin kültürel boyutu ortaya çıkar. Bundan sonraki aşama, motifin veya tipin başka kültürlerdeki benzerleriyle mukayesesidir ki, bu benzerlikler o kültürün etki alanının belirlenmesinde önemli ipuçları verecektir. Kültürlerin başka kültürler üzerindeki etkinliği, yarattığı veya sahiplendiği motiflerle doğru orantılıdır. Etkin kültürler, motifleri ya kendileri yaratırlar ya da kendi değer ve normlarıyla ilgili bir olguya bağlayıp sahiplenirler. Motifle kültür arasındaki bu bağlantı (motifin anlatılarında yer aldığı kültürün değer ve normlarıyla ilgili bir olguya bağlanıp bağlanmadığı, bu olguya bağlı olarak etrafında tali unsurlar oluşturup oluşturmadığı ve kültürün estetik yaratılarının hemen tamamında yaygın bir şekilde işlenip işlenmediği sorularına verilecek cevaplarla) büyük ölçüde tespit edilebilir. Bu incelemeden maksadımız, “şekil değiştirme” motifinin anlatılarımızdaki izini sürerek yukarıdaki soruların cevaplarını bulmağa çalışmak olacaktır. Bu motifin tezahüründe, kültürümüzün

tercihlerini sebep-sonuç ilişkisi içerisinde bir olguya bağlamaya çalışacağız.

Türk halk anlatılarının her türünde (masal, hikâye, efsâne, destan, türkü, ...) sıkça işlenen, “**şekil değiştirme**” veya “**suret değiştirme**” denilen bu motif, iki farklı şekilde görülmektedir. Şekil değiştirme; ya kahramanın iradesine bağlı bir meziyettir, ya da kahramanın iradesi dışında bir kısım sihirli objeler vasıtasıyla gerçekleşen fevkalâdeliklerdir. Türk halk anlatılarında kahramanın iradesi dahilinde ortaya çıkan şekil değiştirmeler, umumiyetle “**don değiştirme**” diye adlandırılmaktadır. Masallarda da görülmekle birlikte genellikle evliya menkıbelerinde rastladığımız ve “don değiştirme” tabir olunan bu motifin, kahraman açısından dinî-mistik bir güç, bir meziyet olduğu söylenebilir. Evliya menkıbelerindeki görünüşü değerlendirildiğinde, bu fevkalâde hâlin bir keramet olarak takdim edildiği anlaşılmaktadır. Evliya menkıbelerinde İslâmî bir renge bürünmüş olan, fakat Bahaeddin ÖGEL (Ögel1993:29), Abdulkadir İNAN (İnan 1987:462), Ahmet Yaşar OCAK (Ocak1983:154-172) gibi Türk kültürü uzmanlarınca İslam öncesi Türk inanç sisteminin bir uzantısı olarak yorumlanan bu motifin; menkıbelerimizde, masallarımızda ve destanlarımızdaki görünüşünü ana hatlarıyla ele almak istiyoruz.

Şekil değiştirmeyle ilgili bilinen en yaygın örnek **Hacı Bektaş-ı Veli**'ye aittir. Bektaşî şairlerinin şiirlerinde bir mazmun olarak kullanılan ve Velâyetname'de de yer alan bu husus kısaca şöyledir: Rum erenleri Hacı Bektaş'ı Anadolu'ya sokmak istemezler. 57.000 Rum eri velayet kanatlarını açıp, ta arşa değin yolu bağlarlar. Hacı Bektaş, ma'na âleminden velâyetle sıçrayıp arşın tavanına erişir ve bir gökçe güvercin şeklinde kanat vurup Sulucakarahöyük'te bir taş üzerine konar. Velâyet-nâmenin bir baş-

ka yerinde, **Ahmed-i Yesevi**'nin manevi evladı olarak gösterilen **Kudbüddin Haydar**'ı zindandan kurtarmak için Hacı Bektaş'ın şahin donuna girdiği, Ahmed-i Yesevi ve baş halifelerinin turna donuna girip uçtukları, Hacı Bektaş-ı Veli'nin ıbrıktarı ve baş halifelerinden **Sarı İsmail**'in şahin donuna büründüğü, Beyazıd-ı Bistâmi'nin Anadolu'daki ulu halifelerinden biri olarak gösterilen **Hacı Togrul**'un doğan donuna girdiği, yine Hacı Bektaş-ı Veli'nin baş halifelerinden biri olarak gösterilen **Baba Resul**'ün bir yerde geyik bir yerde de güvercin donuna girdiği ve **Ahi Evran**'ın da yılan donuna girdiği anlatılmaktadır.(Aslan1999:13-26) Şekil değiştirme, don değiştirme veya suret değiştirme dediğimiz bu fevkalade halin, Dede Korkut'un Deli Dumrul Boyu'nda da benzer şekilde işlendiğini hatırlatmak isteriz.(Ergin1989:179)

Deli Dumrul Boyu'nda Azrail'in, menkıbelerde ise evliyadan kimselerin "suret değiştirme" durumlarında kuş donunu tercih etmelerinin sebepsiz olmadığını düşünüyoruz. Bundan da önemlisi, tercihin güvercin den yana kullanılmasıdır ki, güvercinin tercih edilme sebebinin ise "**Gök Tanrı İnancıyla**" alakalı olabileceği kanaatindeyiz.

Ruhun kuş tasavvur edilişi bir çok kültürde olduğu gibi Türk kültüründe de görülen bir husustur. Bu tasavvurla ilgili yöremizde (Yozgat- Boğazlıyan) uygulanan bir inancı örnek olarak vermek istiyorum. "Cenaze çıkan evlerde, cenazenin çıktığı odanın ışıkları en az bir gün açık bırakılır ve odanın ortasına su dolu bir kap konulur. Ölen kişinin ruhunun kuş şeklinde evine geleceğine ve o kaptan su içip yıkanacağına inanılır". Suda ıslanmak, ıslanıp günahlardan arınmak çok eski bir inancın izleri olsa gerektir. Ölmek kelimesinin Eski Türkçe'deki karşılığının "ıslamak"(Toparlı1993:159-225) olduğu düşünülürse bu âdetin ne

kadar eski ve köklü olduğu anlaşılabilir. Ruhun kuş tasavvur edilişinin kültürümüzdeki eski delillerinden biri de Orhun Abidelerinde kutsal sayılan ve yaratılış itibarıyla üstün görülen kişiler için öldü yerine, "**kergek boldı**" veya "**uçtı**" denilmesidir.(Orkun1994:811) Tanrı'nın ve iyi ruhların gökte, Erlik ve kötü ruhların yer altında karanlık âleminde olduğu inancından dolayıdır ki, Tanrı katına varabilmenin uçarak mümkün olabileceği düşünülmüş, İslâm'ın Cennet dediği ve uçarak ulaşılan bu yere de **uçmak** denilmiştir. Gerçi uçmak kelimesinin Sogdca "uçmak" kelimesinden geldiği iddia ediliyorsa da, ruhun yükseldiği, uçtuğu yer anlamında Türkçe uç- kökünden yapılmış olabileceği göz ardı edilmemelidir.

Bu kelimelerin menşei, etimolojisi bir yana, muhtevalarını ve mecazi çağrışımlarını dikkate aldığımızda şunları söyleyebiliriz: Kuş şekline bürünme, motif olarak beynelmilel olmakla birlikte Türklerde dini bir inancın ifadesi olarak görülmektedir. Bedeni kafes, ruhu da bu kafese hapsedilmiş bir kuş olarak gören eski din anlayışı, İslâmi bir renge de büründürülerek yaşatılagelmiştir. Özellikle Tanrıya yakın görülüp kutsal sayılan, üstün tutulan kimselerin, bir fevkalâdeliği (kerameti) olarak yorumlanmıştır. Bu kimselerin Tanrıyla münasebetini vurgulamak içindir ki kuşlar içerisinde de "**güvercin**" tercih edilmiştir. **Güvercin<gögerçin <kögürçün<kögürçün**(Caferoğlu1968:114) kelimesinin, Türkçe "kök-gök" kelimesiyle alakası âşikârdır.(Eren1999:168) Tanrı karşılığında da kullanılan "gök" kelimesinin, nitelediği kavrama bir uluhiyet kazandırdığı bilinmektedir. Gök Türk, gök börü, gök sakal, gök at vb. gibi.(Ögel1993:42). Güvercin kelimesi; **alaçın-laçın** "doğan cinsinden bir kuş" (Eren1999:277), **ala-çık-laçık** "çalı çırpıdan yapılmış kulübe" (Eren1999:7) kelimelerdeki değişmeye benzer bir deği-

şim geçirerek şimdiki şeklini almış olmalıdır. Güvercin ve gök kelimeleri arasındaki alâka Fars dilinde de görülmektedir. Fars kültüründe gök ile Tanrı arasında bir ilişki olup olmadığını bilemiyorum. Ancak, onlar da gök rengi anlamına gelen “**kebut**” kökünden **kebuter** (güvercin) ismini türetmişlerdir. (Mün:2890). Farsça’daki bu adlandırışın bir renk teşbihi olabileceği gibi, Türkçe’deki adlandırış esas alınarak yanaşık bir isimlendirmeye gidilmiş olabileceği de gözden uzak tutulmamalıdır. Kuşa verilen bu ismin renkle alâkası Türkçe için de geçerli olmakla birlikte yukarıda örneklerle belirttiğimiz üzere, Türkçe’de “gök” nitelemesi önüne geldiği isme bir kutsiyet de kazandırmaktadır. Eğer bu adlandırış sadece bir renk teşbihi olarak değerlendirilecek olursa, **Abdal Musa’nın** “Ali oldum, Âdem oldum bahane/**Güvercin** donunda geldim cihane” demesi, Anadolu’ya gelirken **Hacı Bektaş Veli’nin**, Dedekorkut’ta **Deli Dumlul’un** elinden kaçarken Azrail’in **güvercin** şeklini tercih etmesi izah edilemez. Türk inanç sistemindeki Güvercin ile din ve Tanrı ilişkisi kabul edildiği an, bu verdiğimiz örneklerin ne anlam ifade ettiği kolayca anlaşılacaktır. Yazımızın başında “şekil değiştirmelerde” neyin şeklinin niçin tercih edildiğinin önemine işaret etmiştik. Güvercin şekline girmek sadece bizim anlatılarımızda görülen bir husus değildir. Ancak kuşlar içinde güvercini tercih etmenin inançla ilgili geçerli bir sebebi vardır. Bize göre güvercin bütünüyle Türk inanç sistemiyle alakalı olup kutluluk, ululuk, velilik gibi değerleri simgelemektedir. Güvercin kelimesinin etimolojisi de bunun en açık delilidir. Türklerin Gök Tanrı İnancıyla alakalı bu kuşun, aynı zamanda İslâmın peygamberinin de menkabelerine konu olması ve O’nu Mekkelilerin takibinden kurtarması ise, ayrıca yorumlanmağa ve üzerinde dikkatle düşünmeğe değer gör-

rünmektedir. Ayrıca araştırmacıların Mevlana’nın çağdaşı olarak gösterdikleri Kirdecî Ali’ye ait olduğu söylenen “Güvercin Destanı” adlı manzumede, dört büyük melekten biri olan Mikail’in güvercin suretinde Peygambere geldiğini de burada belirtmek isteriz.(Argunşah2002:11)

Şekil değiştirme, ya da bizdeki adıyla don değiştirme denilen bu motifin masallardaki tezahürü daha çok sihri bir özellik arz etmektedir. Ancak şunu hemen belirtelim ki şekil değiştirme gücü masallarda genellikle olumsuz karakterlerin bir fevkaladeliği gibi sunulmuştur. Evliya menkabelerinde olduğu gibi kahraman açısından Tanrısal bir güç, bir fevkaladelik olmaktan öte ideal olmayan tiplerin ideal karakterlere karşı kullandıkları bir zulüm aracı fonksiyonundadır. Masallarımızda bu motifin ortaya çıkışı genel olarak şöyledir: Kahramanlar, “cadı” veya “dev” tabir olunan varlıkların sihirli güçleriyle başka bir bedene hapsedilirler, ya da don tabir olunan sihirli bir giysi giyerler. Bu bazen sihirli bir yüzük, sihirli bir iğne, sihirli bir inci,... vb. de olabilir. Bir kısım masallarda ise kahramanlar, kendilerinden başka kimsenin bilmediği bir sırla yaşarlar. Dışarıda farklı bir beden taşıırken eve girince insan şekline dönüşürler. Bunlar evin dışındaki hayatlarında bazı hayvan topluluklarının kralı ya da prensi durumundadırlar. Mesela; aylar kralı, kuşlar padişahı, kurbağalar prensi... gibi. Masallarda gördüğümüz kadarıyla bu kahramanlar kendilerine eş olarak seçtikleri kızların dışında sırlarını kimseye paylaşmazlar. Sırları ifşa olunca da ortadan kaybolur, başka diyarlara göç ederler. Masallarımızda, “ayaklarına demir çarık giyip ellerine demir âsâ alan ve demir çarık delinip, demir âsâ aşınıncaya kadar yol giden kızlar” motifi bu sırların ortaya çıkmasıyla alakalı motiflerdir. Sır tutmanın önemiyle alakalı olan bu motif,

benzer gerekçelerle evliya menkıbelerine de yansımıştır. Anadolu evliyalarının, sırrı ifşâ olunca ortadan kaybolma motifiyle ilgili pek çok menkabeti vardır.

Gerek menkıbelerde, gerek masalarda, gerekse hikâye ve destanlarda gördüğümüz farklı bedenlere girebilen ve daha başka bir kısım güçlere sahip olan bu kahramanların güç dereceleri birbirinden farklıdır. Ayrıca güçlerini insanların iyiliği ve mutluluğu için kullanmalar, veya insanların felaketi için kullanmaları vardır. İhtimaldir ki, bunların kaynağı mitolojimizdeki Bayülgen ve Erlik'in güçlerine kadar dayanmaktadır. Yukarıda güvercin şekline girme motifini değerlendirirken görüldüğü üzere, güvercinin Tanrı safında yer alan güçleri (ak iye) simgelediği anlaşılmaktadır. Evliya menkıbeleriyle ilgili tevatürler incelendiğinde kartal, şahin, doğan gibi kuşların da yine ak iyeleri simgelediği görülecektir. Güvercin ve şahin motiflerinin Tanrı'nın cemal ve celal sıfatlarıyla alakalı olabileceği Prof.Dr.A.Yaşar **OCAK** tarafından da işaret edilen bir husustur.(Ocak1983:154-172). Tanrı safında yer almayan ve Erlik'i temsil eden (kara iye) masal varlıklarının ise "cadılar ve devler" olduğu söylenebilir. Anlatılarımızdan tespit ettiğimiz kadarıyla bu varlıkların da şekil değiştirme gücüne sahip oldukları ve genellikle de "kara köpek, kara kedi, kara keçi" gibi hayvanların suretine girmeyi tercih ettikleri görülmektedir. Kuşların, özellikle güvercinin "ak iyeleri", köpek kedi ve keçi gibi hayvanların ise "kara iyeleri" simgelemesi hususunun Türk din tarihi uzmanlarının tetkikine muhtaç olduğunu burada belirtmekle yetineceğiz.

Şekil değiştirme motifinin tezahürüyle ilgili olarak masallarımızdan birkaç örnek vermek istiyorum. "**Üç Yumurta Güzeli**", "**Üç Karpuz Güzeli**", yaygın olarak da "**Üç Turunç Güzeli**"(Aslan1994:161) adıyla bilinen masal-

da şekil değiştirme motifinin işlenişi şöyledir: "Bir devin sihriyle üç yumurta içerisine hapsedilen üç güzel kız, bir şehzade tarafından kaçırılır. Şehzade, ancak bir tanesini yumurtadan sağ olarak çıkartabilir. Bir Arap kızı tarafından boğazındaki sihirli incisi kopartılan üç turunç güzeli, kuşa dönüşür. Arap kızı kuşu da kestirince, üç turunç güzeli kanının damladığı yerden bir servi ağacı olarak tekrar hayat bulur. Servi ağacı da Arap kızı tarafından kestirilip beşik yapıldıktan sonra geri kalan kısımları yakılır. Üç turunç güzelinin ruhu, küller arasında bir çuvaldıza dönüşür. Bir yaşlı nine bu çuvaldızı bulup lazım olunca kullanacağı düşüncesiyle odanın duvarına saplar. Yaşlı nine evden çıktıkça insan şekline dönüşen üç turunç güzeli her tarafı temizledikten sonra tekrar çuvaldız olup duvardaki yerini almaktadır. Durumu takip eden nine, kızı yakalayarak tılsımını ateşe atar. Böylece tılsım bozulur ve üç turunç güzeli insan şeklinde kalır."

Görüleceği üzere bu masalda birkaç şekle bürünüş vardır. Tılsım yakılınca kadar da bu dönüşüm devam etmektedir. Başlangıçta bir devin sihriyle yumurta içine hapsedilen kız sihirli incisinin kopartılmasıyla kuş şekline dönüşür. İnci, devin yaptığı sihir bozmaktadır. İnci kopartılınca, sihir onu kuş şekline dönüştürür. Kuş kesilince kızın ruhu serviyeye, servi de kesilince çuvaldıza geçer. Gerçi kız geçici süreyle de olsa insan şekline girebilmektedir ancak, büyüünün tamamen yok olması tılsımın yakılmasıyla mümkün olabilmıştır.

Bu motifle ilgili bir başka misali Yozgat masalları üzerine yaptığımız doktora çalışmalarımızdan vermek istiyoruz. "Keloğlan bir gün, ormandan bir tavşan yakalayıp eve getirir ve kafese koyar. Keloğlan evden çıktıkça tavşan dünya güzeli bir kız olmakta evi temizleyip yemekler hazırladıktan sonra tekrar

tavşan şekline dönüşüp kafese Girmektedir. Eve gizlenip durumu gözleyen Ke-loğlan kızı yakalayıp tılsımını yakar ve onunla evlenir.”(Aslan1994:158)

Her iki masalda da ortaklık arz eden husus, tılsımlı donun ateşe atılmasıdır. Büyü ancak yakılınca ortadan kalkmaktadır. Masallardaki bu uygulamalarda ateşin kötü büyüü yok ettiğine inanıldığı âşikârdır. Bu durumun ateş kültürüyle alakalı olabileceğini düşünüyoruz. Ateşin koruyucu ve temizleyici vasfıyla ilgili bir inancın yansıması olduğunu düşündüğümüz bu hususun Anadolu köy düşünlerinde bir ritüel olarak halen yaşatılageldiğini belirtmek isterim. Damat gerdeğe verilirken, olası bir büyüye karşı ateş üzerinden atlatılmaktadır. Damada yapılmış olabilecek büyüün böylece tesirsiz kılınacağı düşünülmektedir. Orta Çağ Hıristiyan kültüründe cadı addedilen kimselerin yakılması da bu inancın bir tezahürü olsa gerektir.

Doktora çalışmamızda yer alan ve “Kumoğlu” adını taşıyan bir diğer masalda ise babalarının vasiyeti üzerine ayı, leylek ve kartal ile evlendirilen kızlardan bahsedilmektedir. Dışarıdaki hayatlarında mensup oldukları hayvan topluluklarının kralı olan bu varlıklar, eşlerinin yanına geldikten sonra insan şekline dönüşmekte ve sadece eşlerinin bildiği bu sırla varlıklarını sürdürmektedirler. Bu motifin masallarımızdaki görünüşüyle ilgili yüzlerce misal vermek mümkündür. Geyik oğlan, yılan oğlan, kurt adam, kurbağa prens, kuşlar padişahı,... gibi. Bunları bir bir örneklendirmeye gerek görmüyoruz. Konuyu fazla uzatmamak için, “**Ali Cengiz Oyunu**” ve “**Peri Kızıyla Çoban**” masallarını hatırlamakla yetiniyoruz.

Şekil değiştirme motifinin efsanelerdeki tezahürü, sözlü edebiyat yaratılarının diğer türlerindeki şekil değiştirmelerden çok daha farklı bir özellik arz eder. Efsanelerde umumiyetle yasakla

alakalı olan bu motifin, diğer sözlü mahsullerdeki tezahüründen asıl farklılığı, dönüşümünün olmamasıdır ki, bu halin “**don değiştirme**” ile karıştırılmaması gerekir. Bu motifin efsanelerdeki yansıması, yukarıdan beri verdiğimiz örneklerden bütünüyle farklıdır ve ayrıca yorumlanmalıdır.

Kahramanların hayvan suretinde görünmeleri motifine destanlarımızda da rastlıyoruz. Uygur menşe efsanelerinde açık bir şekilde karşımıza çıkan bu motif, belirgin olmamakla birlikte Gök-türk menşe efsanelerinde ve Oğuz Kağan Destanlarında da görülmektedir. Şekil değiştirme motifinin Uygur menşe efsanelerindeki tezahürü şöyledir; “Uygur kağanı Böğü Kağan, bir rivayete göre üç, bir rivayete göre de iki kızını, olağan üstü güzellikleri sebebiyle, Tanrının kendisi için yaratmış olabileceğini düşünür. Tanrının gelip onlarla evlenmesi için yüksekçe bir tepe üzerine saray yaptırır ve kızlarını bu saraya yerleştirir. Günlerden bir gün dağın eteğinde, sarayın etrafında bir erkek kurdun dolaştığı görülür. Kızlardan küçük olanı; “**Bu kurt, Tanrı olsa gerekir, Tanrı kurt suretine girmiş olmalıdır.**” diyerek saraydan çıkar ve kurtla birlikte gider. (Ögel1993:17). Uygur soyu bu kurt ve kızıdan türeyecektir. Menkıbelerinden verdiğimiz örnekler de gösterdi ki, don değiştirebilme kabiliyeti gösterebilen kimselerin bu fevkaladeliği, onların Tanrıyla münasebetine işaret etmektedir. Bu efsanede ise bizzat Tanrının suret değiştirip kurt şekline büründüğü anlatılmaktadır. Kızın; “Tanrı kurt suretinde geldi.” ifadesi düşüncemiz için açık bir delildir. Benzer bir durum Oğuz Kağan Destanı’nın başında da görülmektedir. “...Olsun dediler. Onun resmi budur. Bundan sonra sevindiler.” denildikten sonra, tahminen bir yaban öküzünün resmi verilmekte ve Oğuz Kağan’ın doğuşu anlatılmaktadır. Oğuz Kağan ile çi-

zilen resim arasındaki ilişkiye işaret edercesine, “ayakları öküz ayağı, beli kurt beli, omuzları samur omuzu, göğsü ayı göğsü gibi”(Ögel1993:115) denilmek suretiyle, Oğuz Kağan tasvir edilmiştir. Destanın eksik intikal etmesi sebebiyle hamileliğin nasıl olduğu anlaşılama-makla birlikte, hamilelikle (muhtemelen eksik kısımda tasvir edildiğini düşünebi-leceğimiz) o varlık arasında bir ilişki ol-duğu düşünülebilir. Bu destana yanaşık olarak yaratılan Cengiz Han Destanı-da, Cengiz hanın anasının sarı köpek su-retinde semavi bir ışık içerisinde inen varlıktan hamile kaldığını hatırlatmak isteriz. Acaba Uygurların ata kabul et-tikleri “kurt suretinde, tecelli eden Tan-rı” inancına benzer bir düşünce burada da söz konusu mudur? Yani Ay Kağan’a Tanrı yaban öküzü suretinde mi görün-müştü? Benzer şekilde kolu bacağı kesil-miş Göktürk şehzadesini düşmanlardan kaçırıp bir mağaraya götüren ve bu ma-ğarada onunla evlenip on çocuk doğuran dişi kurt(Ögel1993:20), suret değiştirmiş Tanrı mıdır? Oğuz Kagan’la konuşan ve ordularına yol gösteren “gök yeleli erkek kurt” nasıl izah edilebilir?

Bize göre; gerek Türeyiş, gerek Er-genekon, gerekse Oğuz Kağan destanla-rında görülen ancak, eksik intikal etmiş olmalarından dolayı pek anlaşılamayan bu hususun tek izahı şekil değiştirme, bizdeki adıyla; **don değiştirmedir**. Tanrı bir surette görünerek, Türk irkına kendi ruhundan bir ruh vermiştir. Or-hun Abidelerinde veciz bir şekilde ifade edilen (kişi oğlunun efendisi) ve Kaşgar-lı Mahmud’a kadar gelen “**Tanrının kut verdiği millet**(Atalay1992:3), **Tanrı soylu millet**” anlayışının kaynağı da bu olsa gerektir.

Sonuç olarak şunu söyleyebiliriz: Şekil değiştirme ya da bizdeki adıyla don değiştirme dediğimiz, beynelmilel olma özelliği de taşıyan bu motif, verdi-ğimiz örneklerden de anlaşılacağı üzere

Türk halk anlatılarının her türünde, hatta türkülerinde bile işlenen(Gözay-dın1989:14), kaynağı Türk mitolojisine kadar götürülebilen bir motiftir. Menşeefsanelerinde ve menkıbelerde ilâhî bir kaynağa işaret eden ve kahraman açısındandır bir üstünlük göstergesi olan bu motif, masallarda ilâhîlik vasfını kaybetmiş tılsımla, sihirle veya çeşitli sihirli objelerle ilişkilendirilmiştir. Bu motifi Türk halk anlatılarının her türünde sıkça işlenmesi tafsilatı ve eksikliği, ay-rıca bir inanç boyutunun olması, onun Türk kaynağından çıkmış olabileceği ihtimalini de kuvvetlendirmektedir.

KAYNAKLAR

- Argunşah, Mustafa(2002), **Kirdeci Ali Kesikbaş Destanı**, Ankara, Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Aslan, Namık(1999), *Velayetnameye Göre Oğuzlar ve Osmanlı Ailesine Anadolu’da Uç Beylik Verilmesi*, **I.Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Sempozyumu Bildirileri**, Ankara, Gazi Üniversitesi Yayınları.
- Aslan, Namık(1994), **Yozgat Masalları Üzerine Motif ve Tip Araştırması**, Kayseri, Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Basılmamış Doktora Tezi).
- Atalay, Besim(1989), **Divanü lügat-it-Türk tercümesi I.c**, Ankara, Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Eren, Hasan(1999), **Türk Dilinin Etimolojik Sözlüğü**, Ankara.
- Ergin, Muharrem(1989), *Dede Korkut Kitabı I*, Ankara, Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Gözaydın, Nevzat(1989), *Anonim Halk Şiiri Üzerine*, **Türk Dili Türk Şiiri Özel sayısı III (Halk Şiiri)**, S.445-450, Türk Dil Kurumu Yayınları.
- İnan, Abdülkadir(1987), *Müslüman Türklerde Şamanizm Kalıntıları*, **Makaleler I**, Ankara, Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Muin, Muhammed, **Ferheng-i Farisi,c.3**,
- Ocak, A.Yaşar(1983), **Bektaşî Menakıb-nâmelerinde İslam Öncesi İnanö Motifleri**, İstanbul, Enderun Yayınları,
- Orkun, H.Namık(1994), **Eski Türk Yazıtları**, Ankara, Türk Dil kurumu Yayınları.
- Ögel, Bahaeddin(1993), **Türk Mitolojisi I**, Ankara, Türk Dil Kurumu yayınları.
- Toparh, Recep(1993), **Kıpçak Türkçesi Sözlüğü**, Erzurum.